

FARSDİLLİ KLASSİK POEZİYADA OYUN ADLARI ÜZƏRİNDƏ QURULAN TƏLMİHLƏR

Farsdilli poetik mətnlərdə işlənmə tezliyi ilə seçilən bədii ifadə vasitələrinin biri kimi təlmihlərə (تلمیح) oyunların adları və proseduru ilə bağlı vahidlərin istifadə olunduğu zəngin nümunələrdə çox rast gəlinir. Lüğəvi mənası “gözün ucu ilə baxmaq” olsa da, şeirdə hər hansısa əhvalat, hadisə və atalar sözlərinin mahiyyəti təlmihlər üzərində qurulur. Bu cür təlmihlər “təşbihi” və “nisbi” olmaqla iki hissəyə bölünür. Oyun adları üzərində qurulan təlmihlər isə oyunların ayrıca bir sahə və qanunauyğunluqları olduğundan oxucuya işarələr bu konsept daxilində yerinə yetirilən ən uğurlu fəndlərdən hesab olunmuşdur. Orta əsr şairləri bəzən dini mahiyyət daşıyan məsələləri Qurani-Kərimə istinadən təqdim edərkən təlmihlərdən daha çox istifadə ediblər. Bu tip təlmihlərin əsas xüsusiyyəti onların daha çox konkret tarixi-əfsanəvi şəxs və hadisələrlə bağlı olmasıdır. Övhədi Marağayidən olan aşağıdakı beytə müraciət edək:

شطرنج تو مارا به شطرنج سپرد
لجلاج لجاج با تو نتواند برد

Sənin şahmatın bizi əziyyətə saldı, / Ləclac Ləcac da sənə qalib gələ bilməz. (اوحدی)

Beytdə şahmatda qalib gələn biri barədə danışılsa da, ikinci misrada Ləclac Ləcacın adının qeyd olunması tarixi bir hadisəyə işarə edərək təlmih yaradır. Ləclacın adının istifadə olunması “qumarda bəxti gətirən və ya yaxşı qumarbazlığı ilə seçilən şəxsə” işarə edir. Tədqiqat göstərir ki, Ləclac hicri IV əsrin

sonu, V əsrin əvvəllərində yaşamış “ليلاج” adı ilə məşhur olan qumarbazların piri hesab olunur. “نفائس الفنون فى عرائس العيون”nun haşiyələrində qeyd olunur ki, Ləclac hind şahlarından birinin oğlu olmuş və şahmatı da məhz o, ixtira etmişdir. Əsl adı Əbülfərəc Məhəmməd bin Abdullah olan şəxs barəsində “أندراج”da əksinə, atasının Abbasi xəlifələrindən birinin nədimi olduğu, ilk mat edən şəxs kimi xatırlandığı bildirilir. “غياث اللغة” isə onun qumarbazların mürşidi olduğunu qeyd edir. Bundan əlavə, Ləclac “Mənsubat-e şətrənc”, “Şahmata dair göstərişlər” adlı kitabın müəllifi, Şərq aləmində şahmatın ustası, oyunda bəxti gətirən biri kimi xatırlanır. Tarixi əfsanə göstərir ki, atasının vəfat etməsindən sonra Ləclac başqa işlərdə bacarıqsız olduğundan ailəsini saxlamaq üçün qumara qurşanır. O, qumarın sirlərini qonşusu olan bir hərbcidən öyrənir. Tezliklə zərin, “سه” “قاپ” oyununun bütün sirlərinə yiyələnir. Mənbələr bildirir ki, Ləclac zər və qabla istədiyi daşı və fiquru ata bildiyindən heç kəs daha onunla oyun oynamazdı. Şahmatla yanaşı, nərddə də Ləclac rəqibləri qarşısında tezliklə “ششدره” (altı ayağı)ni bağlayıb, tərəf müqabilini çarəsiz vəziyyətə salardı.

هين مرا بگذار ای برگزیده دار
تا رسن بازی کنم منصوروار

*Tələs, məni dar ağacına seçilmiş qıl ki, / Mənsurtək
kəndirbazlıq edim. (مولانا)*

“Məsnəvi”dən gətirilən nümunədə “رسن بازی” (kəndir oyunu) oyun adı poetizm yaratmaqla yanaşı, Mənsur Həllacın adının yer aldığı misrada istifadə olunur. “Mənsurtək kəndir oyunu oynamaq və kəndirbazlıq etmək” ifadəsi hər hansı bir hadisəyə işarə edərək təlmih yaradır. Tədqiqat göstərir ki, Mənsur Həllacın öldürülməsinin kəndirlə bir əlaqəsi olmuşdur. Abbasi xəlifəsi Əbülfəzl Cəfər Müqtədirin hicri-qəməri 309-cu ildə çıxardığı hökmə görə Mənsur ilkin olaraq şallaq cəzası

almış, sonra Bağdadda insanların gözü qarşısında kəndirdən asıllaq qətlə yetirilmişdir. Beytdə Mənsurun qətlinə eyham vurulmaqla yanaşı, “رسن بازی” mürəkkəb leksik fiqurunun mövzu ilə mükəmməl şəkildə əlaqələndirilməsinin şahidi oluruq.

عشق بازان هرکجا شطرنج همت گسترند
مور را عار آید از ملک سلیمان باختن

Aşıqlar harada iradə şahmatı qurarsa, /Qarışqaya Süleyman mülkünü itirmək ar gələr.

(ملا شانی تکلو)

Şah Abbas dövrünün şairlərindən olan Şani Təkəlludan gətirilən beytdə izafət əlaqəli birləşmə formasında “شطرنج همت” fiquru istifadə olunmuşdur. Oyunların leksik səmasına xas olan poetik birləşmə ikinci misradakı mətləblə kommunikativlik yaradır, Süleyman peyğəmbər və qarışqa ilə bağlı hekayəyə işarə edərək təlmih formalaşdırır. İlk mənəbə kimi misraya Quran ayəsinə istinad edərək yanaşmaq məqsədmüvafiq hesab olunur. Quranın “Əl-Nəml” (“Qarışqalar”) surəsində 18-ci ayədə “Ey qarışqalar! Yuvalarınıza girin ki, Süleyman və ordusu özləri də bilmədən sizi (ayaqları altında) basıb əzməsinlər!” deyə bildirilir. Beytdə aşıqların öz məhəbbət macərələrini yaşaması, qovuşması qarışqaların Süleymanın ordusunun gəldiyi vaxtda göstərdiyi reaksiya ilə eyniləşdirilir və Qurandakı hadisəyə bu poetizmlərin yaratdığı ab-hava daxilindən eyham vurulur.

نه چرخ هشت بیدق شطرنج ملک او
او شاه نصرت از ید بیضای موسوی

O, mülk şahmatının səkkiz piyadalı fələyi deyil, /

O, Musanın “ağ əl”indən xoşbəxtlik qəbul etmiş şahdır.

(خاقانی)

Xaqani farsdilli şeirdə oyun adlarından istifadə edərək bir çox mətləbləri ifadə edən, oyunların leksik fondundan istifadə edərək poetika daxilində mövzu yaradan ən böyük şairlərdən olmaqla, yuxarıda divanından gətirilən nümunədə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin tətbiqində ən əla və ali olduğunu bir daha sübut edir. Beytdə birinci misra poetikada rast gəlinən ən güclü bənzətmə nümunələrindən biri olduğu kimi, ikinci misrada dini-əfsanəvi hadisəyə eyham vurmaqla, misilsiz təlmih nümunəsi yaratmışdır. İkinci misrada olan “يد بيضا” ifadəsi Quranda bir neçə surədə gələn hekayəyə işarə edir. Musa peyğəmbərin əlinin rənginin parlaması bir möcüzə kimi “Əraf”, “Şüəra”, “Nəml” və “Qəsəs” surələrində yad edilmişdir. Belə ki, təlmih yaradan bu birləşmə Musanın fironla görüşə getməzdən əvvəl və görüşdə ikən əlinin parlaması ilə bağlı olan, Quranda motivləri əks olunan hadisələrə işarə edir.

Shahin Yusifli

ALLUSIONS IN CLASSICAL PERSIAN POETRY WERE FORMED BASED ON GAME NAMES

Summary

Allusions which are distinguished in Persian poetic texts as a means of expression and with various uses, are more coincidental in the examples in which the names and components of games are used. The lexical meanings of allusions such as "looking with the tip of the eye" in Persian poetry, the meaning and content of each myth and story are made on allusions. In addition, the allusions are divided into two parts – one relative and the other identical. The allusions that are made about games are unique in the spirit and atmosphere of games with their own rules. Of course, it should be noted that

these allusions were considered as one of the literary techniques in composing poetry. Medieval poets sometimes wanted to present some religious issues as citations to the Koran. At that time, the use of evaluations agreed with the poetic message. One of the main features of these allusions was that they were actually related to a myth or historical event.